

§41. Магія перетворення

1

Усе навколо змінюється та перетворюється. І ви теж! Згадайте якомога більше трансформацій, пов'язаних із тілом або емоціями людини. Оберіть одну найяскравішу, на вашу думку, і покажіть іншим пантомімою. Чи здогадалися вони, що ви маєте на увазі?

Читаріум

2

Згадайте назви літературних творів різних жанрів, у яких із головними персонажами відбувались якісь перетворення, чарівні чи справжні. Перекажіть цікавий епізод.

Я от читала казку Івана Франка "Фарбований Лис". У ній саме про такі перетворення і йшлося!

3

Прочитай, як Іван Франко описав перетворення Лиса Микити на страшне опудало. Спробуй інтонацією передати емоційний стан персонажа.

Став мій Лис, оглядає те чудовисько, що зробилося з нього, обнюхує, пробує обтріпатися – не йде. Пробує обкачатися у траві – не йде! Пробує дряпати з себе ту луску пазурами – болить, але не пускає! Пробує лизати – не йде! Надбіг до калюжі, скочив у воду, щоб обмитися від фарби, – де тобі! Фарба олійна, через ніч у теплі засохла добре, не пускає. Роби що хочеш, небоже Микито!

4

Відшукай у тексті слово, яке, коли воно іменник, називає водойму, а коли дієслово – означає "зупинився". Склади власні речення із цим словом у різних значеннях.

5

Побудуй звукові моделі слів **чудовисько**, **дряпати**, **олійна**.

6

Поділи для переносу слова **обтріпатися**, **фарба**, **добре**.

§42. Українські та запозичені слова

1

Прочитай уривок із вірша **Олександра Підсухи**. Чи можна сказати, що його автор закоханий у рідну мову? Чому?

Мова

Ой яка чудова
українська мова!
Де береться все це,
звідкіля і як?
Є в ній ліс – лісок – лісочок,
Пуща, гай, діброва,
Бір, перелісок, чорноліс,
Є ще й байрак.

І така ж розкішна
і гнучка, як мрія.
Можна звідкіля і звідки,
Можна і звідкіль,
Є у ній хурделиця,
віхола, завія,
Завірюха, хуртовина,
хуга, заметіль.

2

Скільки синонімічних рядів наводить поет? Прочитай їх.

У нашій мові дружно співіснують **власне українські слова** та **запозичені** з різних мов. Ті слова, які прийшли до нас досить давно, уже й не схожі на іноземців. От порівняйте:

Килим – слово, запозичене з кримськотатарської мови близько 400 років тому.

Бодіарт – слово, запозичене з англійської в наш час.

3

Запишіть подані слова парами: **українське** – **запозичене**.

Зразок. Першотвір – оригінал.

першотвір оплески
життєпис летовище
водій видовище
водограй абетка
вподобайка

фонтан шоу
аеропорт алфавіт
аплодисменти
біографія оригінал
шофер лайк

4

Проведіть дослідження "Українські слова – справжні дива" і дізнайтеся, які звичні для нас слова запозичені з інших мов і з яких саме.

§43. Майстер вигадки

- 1 Сьогодні ти познайомишся з невтомним вигадником і пустуном, про якого розповідає одна з кращих дитячих письменниць світу. Тож перенесімося на сто років у минуле, до хутірця у Швеції, де разом із батьками, сестричкою Ідою та наймитами Ліною й Альфредом живе Еміль.

Перша та друга спроби вирвати хворий зуб

За повістю Астрід Ліндгрен “Ще живе Еміль у Льонеберзі”

Уранці Еміль застав Ліну на східцях до кухні. Її права щока спухла, мов добре випечена булочка. Наймичка болісно стогнала, а біля неї стояли безпорадні Альфред та Іда.

– Тобі треба йти до коваля. Він своїми **обценьками** витягає хворі зуби.

– А скільки він бере за один зуб? – крізь плач спитала Ліна.

– П'ятдесят ере за годину, – мовив Альфред, і Ліна вжахнулася, що її зуб такий дорогий і його так довго тягнути.

Проте Еміль трохи подумав і сказав:

– Мабуть, я зможу витягнути його дешевше й швидше. Мені потрібні тільки дві речі: кінь Лукас та міцна шворка. Один кінець шворки я прив'язу до твого зуба, а другий – собі ззаду до паска. Тоді я сяду на Лукаса, пущу його навскач, і хрясь – зуб вирветься!

І от Еміль уже верхи на коні, а від його паска тягнеться шворка до Ліниного рота.

– Зараз буде зуб, – мовила мала Іда.

Однак із того нічого не вийшло. Бо навскач пустилася й Ліна. Вона так злякалася того “хрясь”... І що сильніше натягалася шворка, то більшим ставав її страх. Дарма гукав

Еміль, щоб вона не бігла. Наймичка так гналася, що шворка весь час звисала, і сподіваного звуку не було.

Та Еміль пообіцяв допомогти Ліні із зубом, тож скерував коня до найближчої огорожі, і кінь перескочив її. За ним помчала перелякана Ліна й також перескочила огорожу. Мала Іда, що стояла й дивилася, назавжди запам'ятала це видовище.

Потім Ліні було соромно, що вона все зіпсувала, та нічого не вдієш.

– Я спробую інший спосіб, – не полишав свого доброго наміру Еміль.

– Добре, але не такий швидкий, – попросила Ліна.

Еміль трохи поміркував і придумав, як це зробити.

Ліна сіла на землю біля великої груші, а Еміль міцно прив'язав її мотузком до стовбура.

– Тепер ти не зможеш бігти, – мовив він. Тоді взяв шворку, що й досі звисала з її рота, і прив'язав до точила, на якому Альфред завжди гострив косу. Залишилося крутити точило.

– Тепер не буде хрясь, а просто дrrrr, – мовив Еміль.

Іда тремтіла, Ліна охкала, а Еміль крутив точило. Шворка почала накручуватися, і що більше вона накручувалася, то дужче лякалася Ліна, але тепер вона не могла втекти.

– Перестань! Я не хочу!

Ліна швидко вихопила з кишені фартуха ножички й чикнула по шворці. Після цього наймичка знов засоромилася, бо ж таки хотіла позбутися хворого зуба. І справді треба було позбутися його. Еміль, Альфред і мала Іда розгубилися.

- 2 Чи є у творі слова, значення яких для тебе не цілком зрозумілі? Випиши їх і знайди у тлумачному словнику. Які з цих слів запозичені, а які – власне українські?

- 3 Прочитай уривки, що свідчать про винахідливість Еміля.

Третя спроба вирвати хворий зуб

За повістю Астрід Ліндгрен “Ще живе Еміль у Льонеберзі”

Ліна попросила, щоб Еміль спробував ще раз, а вона вже постаралася більше не робити жодних дурниць.

— Я все-таки думаю, що швидкий спосіб найкращий, — мовив Еміль, — але треба зробити так, щоб ти не змогла все зіпсувати, навіть якщо будеш боятися.

І зі своєю кмітливістю він скоро вигадав, що треба зробити.

— Ми виведемо тебе на дах клуні, і ти стрибнеш униз на соломі. А поки летітимеш, десь на півдорозі зуб вилетить — хрясь!

— Хрясь... — проказала тремтячи Іда.

Еміль прихопив із собою молоток і величезного цвяха. Прибивши цвях міцно під гребенем даху, підвів Ліну зі шворкою в роті на гребінь і сказав:

— Ну, стрибай!

Бідна Ліна тільки дивилася вниз і жалібно охкала. Унизу вона побачила Альфреда й малу Іду, що дивилися вгору, повернувши до неї обличчя, і чекали, коли ж вона полетить із неба, мов комета, і впаде на соломі... Її охкання ставало дедалі розпачливішим.

— Я боюся, це небезпечно, я боюся!

— То збережи собі зуба, мені однаково, — відказав Еміль.

Ліна так заголосила, що чути було на всю округу, потім звелася на тремтячі ноги й стала.

Їй страшно було стрибати з гребеня даху —

через хворий зуб, а ще через оте страхітливе “хрясь”, і це вже було понад її сили.

— Я тобі допоможу, — чемно, як завжди, сказав Еміль.

Він лише легенько штовхнув Ліну пальцем у спину, і вона відразу з криком злетіла з даху.

І справді почулося легеньке “хрясь” — це від даху відірвався той здоровецький цвях. Ліна лежала на соломі — з цілим зубом та із цвяхом, що звисав із другого кінця шворки.

Тепер Ліна вже розсердилася на Еміля:

— На всякі дурниці ти мастак, а витягти зуба в тебе не стає клепки!

У гніві вона відразу подалася до коваля Пелле. Той вправно витяг зуба своїми великими обценьками з ледь чутним “хрясь”, а Ліна сердито викинула його на сміття й пішла додому.

Переклад зі шведської Ольги Сенюк

- 4 Який епізод твору справив на тебе найбільше враження? Чим саме? Прочитай його виразно.
- 5 Розгляньте ілюстрації до уривків із повісті “Ще живе Еміль у Льонеберзі”. Обговоріть і запишіть, які емоції переживають персонажі, зображені на них.
- 6 Випиши з тексту про Еміля речення з такими ознаками:
 - просте речення з однорідними присудками;
 - складне речення.

Кишенька слів

- 7 Яким фразеологізмом скористалася Ліна, щоб назвати Еміля не вельми розумним? Чи доводилося тобі чути цей вислів раніше? Чи додаси його до свого нотатника із фразеологізмами?

Клэпка — одна з дощечок, із яких складається діжка.

§44. Синоніми й антоніми

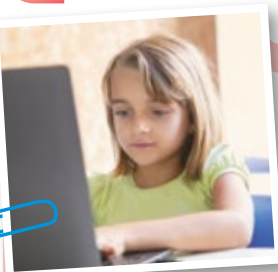
- 1 Прочитай уривок із вірша **Дмитра Білоуса** “Чудесні барви”. Які синоніми згадує поет у своєму вірші? Запиши.

Які чудесні барви у нашій рідній мові,
Які відтінки різні від Сейму аж по Сян!
У Києві говорять інакше, ніж у Львові, —
І чорногуз, і бусол, і лелека, і боцян...

- 2 Про які відтінки мови говорить автор? Чи доводилося тобі чути специфічні слова в різних регіонах?

- 3 Прочитай есе, яке написала четвертокласниця Олесь.

Чи можуть діти допомагати?

На мою думку, діти ще замалі, щоб їхня допомога була корисною.

Мама говорить, що ми завжди маємо їй допомагати. А дідусь говорить, що легше самому зробити, ніж після нас переробляти. А хрещена говорить, що краще хай діти граються.

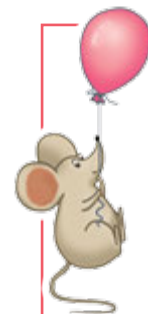
Я ніколи не відмовляю, коли говорять допомогти.

- 4 Яке слово чотири рази повторюється у творі дівчинки? Добери 5–6 синонімів, які могли б його замінити. Поміркуй, яка роль синонімів у тексті.
- 5 Знайди в есе Олесі пару слів із протилежними значеннями. Як називаються такі слова? Добери антоніми до слів **повага, радіти, гарячий**. Склади з ними словосполучення.

Мої твори

- 6 Напиши есе на тему “Чи маю я допомагати?”. У вступі ви-слови свою позицію. В основній частині наведи 2–3 аргументи та приклади, що її ілюструють. Зроби висновок.

§45. Значення слова

– Друже, послухай-но, яка дивна народна пісня.
У ній говориться, що Сонця нема!

Нема мого миленького, нема мого сонця.

Ні з ким мені розмовляти край мого віконця.

– Нічого дивного! Ідеться ж не про зорю.

– А про що?

- 1 Поміркуйте, скільки значень має слово **сонце**. Яке з них пряме, а яке — переносне? Перевірте власні міркування, скориставшись тлумачним словником. Складіть і запишіть речення зі словом **сонце** в різних значеннях.

- 2 Спиши віршики **Грицька Бойка**, вставляючи пропущені букви. Підкресли **омоніми** — слова, які звучать чи пишуться однаково, але значення мають різні. Поясни їх значення.

Ну й **охочий** мій брат Ігор
До усяких жвав х ігор.

Де яка у світі гра є —

Залю **ки** у неї грає.

У стоніжок
По сто ні **ок**.
Всі сто милися,
Всі стомилися.

Кіндрат вбрід брів —
Зустрів бобрів.
Зустрів бобрів,
Бобри — у рів.
Кіндрат **добрів** —
мокрів до брів.

- 3 Поділи виділені у віршах слова для переносу.

Читаріум

- 4 Які твори Астрід Ліндгрен ви вже читали? Чи зацікавили вас пригоди Еміля з Льонеберги? Прочитай усю повість або інші твори письменниці.

§46. Народна мудрість

- 1 Віднови та запиши прислів'я. Як гадаєш, чи актуальні вони сьогодні? Наведи приклади ситуацій, коли доречно вжити кожне з них.

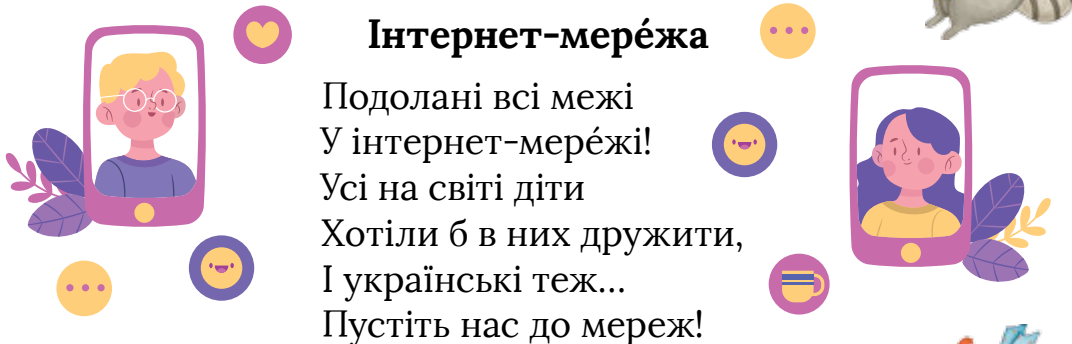
1. Ледачий хаті у змокне своїй. 2. грушки скоро Хвалені гниють. 3. не куля бере Сміливого.

- 2 Спиши текст, розкриваючи дужки.

Дж(и/е)релом народної мудрості є пр(е/и)слів'я та приказки. Вони прийшли (до)нас крі(с/з)ь віки. Хоча пр(е/и)слів'я і в(е/и)никають повсякчас, але поширюються (в)народі лише найзмістовніші та найвлучніші (з)них.

- 3 Чи поповнюється скарбниця народної мудрості в наш час? Чи траплялися вам приказки і прислів'я про смартфони, гаджети, інтернет? Придумайте такі вислови.

- 4 Прочитай вірш Віри Правоторової і запам'ятай, як правильно наголошувати слово **мере́жа**.

Інтернет-мере́жа

Подолані всі межі
У інтернет-мережі!
Усі на світі діти
Хотіли б в них дружити,
І українські теж...
Пустіть нас до мереж!

- 5 Пограйте в гру "Відгадай прислів'я".

- ▶ Запишіть якомога більше українських прислів'їв та приказок на окремих аркушах.
- ▶ Складіть їх до капелюха, потім по черзі витягайте й показуйте ситуацію, яку можна описати цим висловом.
- ▶ Обговоріть, чи легко було дібрати ситуацію, розіграти діалог. А відгадати? Що вам у цьому допомогло?

§47. Будова слова

- Друже, а що ти робиш?
- Будує слова!
- Як?
- Із частинок!

- 1 Пригадай, як називаються частини слова.

- 2 Розбери слова за будовою. Дій за алгоритмом.
Побачу, міжпланетна, радіощі, народний, новина.

Алгоритм розбору слова за будовою

- ▶ Провідміняй слово й виділи частину, що змінюється, – це закінчення. Воно може бути нульовим.
- ▶ Познач решту слова – це основа.
- ▶ Добери спільнокореневі слова. Виділи спільну частину таких слів – корінь. Пам'ятай: у корені окремі голосні та приголосні звуки можуть чергуватися.
- ▶ Якщо перед коренем є частина слова, то це – префікс. Познач його.
- ▶ Якщо між коренем і закінченням є частина слова, то це – суфікс або суфікси. Познач його /їх.

- 3 Наведи власні приклади слів до схем.

- 4 З двома словами (на вибір) склади речення.

§48. Уроки мудрості та кмітливості

- 1 Поміркуйте, як різні народи передавали від покоління до покоління свою мудрість, культуру, традиції. Усі свої ідеї запишіть у вигляді мапи думок.

Притча — це повчальна розповідь про життєву ситуацію, мета якої — розкрити духовні чи моральні істини.

- 2 Прочитай притчі. Чи цінні для тебе поради, подані в них?

Мішок картоплі

Син звернувся до матері:

— Ти така мудра! Завжди в доброму гуморі, ніколи не сердишся. Допоможи і мені таким стати.

Мати погодилася і попросила сина принести картоплю і прозорий пакет.

— Якщо ти на кого-небудь розлютишся і затаїш образу, — сказала жінка, — то візьми картоплину і поклади в пакет.

— І це все? — здивовано запитав син.

— Ні, — відповіла мати. — Ти маєш завжди носити цей пакет із собою. І щоразу, коли на когось образишся, класти в нього ще одну картоплину.

Син погодився. Минув деякий час. Пакет наповнився і став доволі важким. Хлопчикові було дуже незручно завжди носити його із собою. Та ще й картопля почала псуватися, вкрилася слизьким нальотом і цвіллю, стала неприємно пахнути...

Син прийшов до матері й сказав:

— Це просто нестерпно. Чи можна якимось інакше вчитися жити без образ?

— Цей урок ти маєш іще зрозуміти. Коли ти на когось гніваєшся, ображаєшся, то в тебе на душі наче з'являється важ-

кий камінь. Цей тягар ти постійно носиш із собою, пам'ятаєш про нього, а він обростає іншими думками та вчинками, які можуть бути геть недобрими. Ти мав можливість відчувати це на собі. Тож тепер щоразу, коли вирішиш образитися, згадуй про свій пакет із картоплинами.

В окропі

Приходить до батька молода дівчина й каже:

— Батьку, я втомилася! Мое життя таке важке, стільки труднощів і проблем щодня. У мене немає більше сил... Що мені робити?

Батько замість того, щоб відповісти, поставив на вогонь три однакові каструлі з водою. В одну кинув моркву, в іншу поклав яйце, а в третю насипав кави. Через деякий час він вийняв з води моркву та яйце і налив у чашку каву.

— Що змінилося? — запитав він дочку.

— Яйце і морква зварилися, а з кави зробився напій.

— Так! Але подивися: тверда морква, побувавши в окропі, стала м'якою. Крихке й рідке яйце стало твердим. Зовні вони такі самі, як і були, але насправді змінили свою структуру під впливом однакових несприятливих обставин — окропу. Так і люди — хтось може розклеїтись і стати слабким, а інший зміцніє.

— А кава? — запитала дочка.

— О! Це найцікавіше! Кава повністю змінила вороже середовище, перетворивши його на ароматний напій. Є люди, які вміють змінювати світ довкола, оновлювати його, перетворювати на щось прекрасне, отримуючи й для себе користь і знання.

- 3 Склади план до однієї із притч, поданих у завданні 2. Стисло перекажи за ним твір.

4 Що спільного в притч "Мішок картоплі" і "В окропі"? Запиши одним реченням мудрий висновок з кожної притчі і підкресли в кожному реченні граматичну основу. Обміняйтеся зошитами з партнером / партнеркою по завданню. Чи однакові у вас речення? Які з них влучніші?

5 Інсценуйте одну з притч. Поміркуйте, як мовлення персонажа (швидкість, гучність, інтонації) може розкрити його характер, передати настрій.

6 Запиши відгадки до загадок. До двох будь-яких слів-відгадок побудуй звукові моделі, ще два — розбери за будовою. З одним словом (на вибір) склади речення.

Розіб'єш лід —
Дістанеш плід:
Зверху біленьке,
Всередині золотеньке.

І печуть мене, і варять.
А коли їдять, то хвалять.

Виріс у полі
На добрій землі,
Місце найкраще
Знайшов на столі.

Маленьке, кругленьке,
З гори скотилося,
Впало, розбилося,
Нема такого бондаря,
Щоб його скував.

Сидить дівиця
в темній темниці.

Біленький, маленький,
Бокастий, товстенький,
Чимсь смачним напхався,
В окропі купався,
У дірку впав —
І пропав!

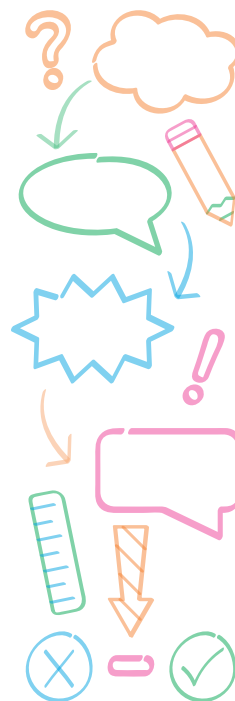
Був зерном він у землі,
Став із сіллю на столі.
З ним їсти ми сідаємо
І гостей стрічаємо.

7 Яку загадку було легко відгадати? Чому? Яка виявилася складною? Чому? Яка загадка може мати кілька відгадок? Назви якомога більше можливих відповідей на неї. Яка із загадок у завданні 6 тобі найбільше сподобалася? Чому?

8 Ти вже знаєш, що **загадка** — це жанр усної народної творчості, твір, де образно і влучно описаний якийсь предмет або явище. Поповни скарбничку народної творчості власною загадкою про будь-яку сучасну річ. Дій за алгоритмом.

Алгоритм складання загадки

- ▶ Поміркуй, на що схожий об'єкт.
- ▶ Розкажи, що цей об'єкт робить, не називаючи його (використай образну назву або слова **він, вона, воно**).
- ▶ Запиши короткий текст загадки — прозовий або римований.
- ▶ Перевір, чи немає в тексті помилок.
- ▶ Прочитай загадку комусь. Чи вдається її відгадати? Якщо ні, додай більше інформації. Якщо відгадати надто легко, поміркуй, які відомості слід змінити, "заховати" за словами з переносним значенням.

Кишенька слів

9 Що можна подумати, коли хтось каже:
"Я почувався **як вареник у маслі**"?

Небезпечно? Дуже добре? Погано?

Опиши ситуацію, яка ілюструє цей вислів.

§49. Спільнокореневі слова

- 1 Прочитай скоромовку спочатку повільно, потім дедалі швидше.

Вередували вереднички,
Що не зварили вареничків.
Не вередуйте, вередниченьки,
Ось поваряться варениченьки.

- 2 Поміркуйте, які жанрові особливості скоромовки. Чому, промовляючи її швидко, можна "перекрутити" слова? Влаштуйте конкурс декламаторів скоромовок. Поділіться враженнями.

- 3 Поспостерігай за поданими словами. Що в них спільного? Чим вони відрізняються?

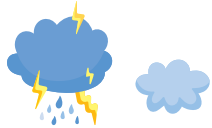
Вареник, зварився, варення, варений, переварені, варенички, узвар.

Пригадай

Спільнокореневі (споріднені) слова — це слова, що мають спільний корінь.

- 4 Доповни кожний ряд спільнокоренових слів власними прикладами.

☀ Хмара — захмарний, хмаринка, ...

☀ Сир — сировар, сирник, ...

- 5 У кожному ряді визнач і випиши слово, що не є спільнокореновим до інших.

☀ Вода, водій, підводний, водяник.

☀ Літній, літо, влітку, політає.

☀ Дорога, доріжка, подорожник, дорогий.

☀ Мило, мильниця, мильний, милий, милитися.

- 6 Розбери за будовою слова, виписані із завдання 5.

§50. Префікс

- 1 Поспостерігай, як змінюється прикметник у репліках дітей, та випиши той, що має префікс. Познач його.

А цей смачніший.

Цей пиріг смачний.

А цей — найсмачніший.

- 2 Пригадай правопис префіксів і спиши слова, вставляючи пропущені літери чи знаки.

Ро[🍂]летілися, [🍂]клеїв, з[🍂]ясували, пер[🍂]стрибнув, ро[🍂]плакався, пр[🍂]їхав, пер[🍂]горнув, з[🍂]їхало.

- 3 Прочитай, як розповідає про горід біля батьківської хати **Олександр Довженко** в автобіографічній повісті "**Зачарована Десна**". Які емоції, на твою думку, переживає автор?

До чого ж гарно і весело було в нашому городі! Ото як **вийти** з сіней та **подивитися** навколо — геть-чисто все зелене та буйне. А сад було як **зацвіте** весною! А що робилось на початку літа — огірки цвітуть, гарбузи цвітуть, картопля цвіте. Цвіте малина, смородина, квасоля. А соняшника, а маку, буряків, моркви! Чого тільки не **насадить** наша мати.

- 4 Випиши слова, виділені в завданні 3. Познач префікси.

- 5 Випиши з тексту О. Довженка речення з однорідними членами. Розкажи, за якими ознаками ти їх упізнаєш.

- 6 Правда ж, приємно слухати, коли хтось описує щось дороге серцю гарними словами? Тож частіше говори щось приємне тим, хто поруч:

— Ти сьогодні маєш гарний вигляд.

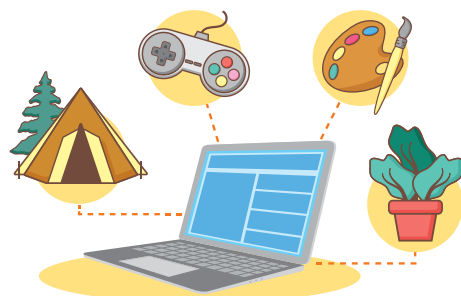
— Я радий / рада тебе бачити!

— Мені приємно, коли ти поряд.

§51. До чого лежить серце

- 1 Розкажіть одне одному про ваші хобі. Подумайте, як можна про них розповісти на сайті школи чи класу. Напишіть текст "Чим живе наш клас". Як можна його оформити?

- 2 Уявіть, що ваш текст розміщено на сайті і під ним з'явилися такі коментарі. Чи варто на них реагувати? Як саме?

Привіт! Ми теж виконували це завдання. Цікаво почитати, хто що написав. У нас дуже схожі хобі.

Навчіться спочатку грамотно писати. А потім уже в інтернеті виставляйтеся. Хто вас учив так писати: БОРОДЬБА?

- 3 Переформулюй другий коментар так, щоб він нікого не принижував.
- 4 На яку помилку звернули увагу в другому коментарі? Запиши це слово правильно, дібравши перевірку.

Читаріум

- 5 Чи любиш ти читати науково-популярні тексти? Чим вони відрізняються від художніх? Обери енциклопедію з теми, що тебе цікавить, та прочитай деякі статті в ній. Зверни увагу на те, як подано інформацію.

Енциклопедію можна читати з будь-якої сторінки!

§52. Суфікс

- 1 Прочитай вірш і уяви подію, описану в ньому.

Кіт-котище

Кіт-котище
Мишку шукав.
Виліз на горище
І там заблукав.
Темно на горищі,
Вітер в шпарку свище...
Хоч і кігті наготові –
Стало страшно котові.

Хоч і світяться очі –
Котик мишки вже не хоче:
Мурчик лапки підняв
І заплакав: "Няв! Няв!
Няв!..".

Валентин Бендюг

- 2 Випиши з вірша "Кіт-котище" спільнокореневі слова до слова **кіт** (зверни увагу: **котові** – це форма слова **кіт**). Розбери їх за будовою. Яка значуща частина слова брала участь в утворенні кожного з них?
- 3 Як змінювався настрій головного персонажа вірша? Як це відображає послідовність спільнокоренових слів?
- 4 Від поданих слів утвори спільнокореневі за допомогою суфіксів **-ищ-**, **-ик-**, **-ечк-**, **-ин-**. Запиши. Постався уважно, як змінюється значення слів.
- 5 Одне із записаних слів із попереднього завдання постав у форму звертання та склади з ним речення. Пригадай, як виділяється звертання на письмі.
- 6 Додай до назв населених пунктів суфікс **-ськ-** або **-цьк-**. Запиши утворені прикметники і розбери за будовою. Постався уважно за правописом слів.

Зразок. Суми – сум^{ськ}ий, Підгірці – підгор^{єцьк}ий.

Київ, Одеса, Миколаїв, Прилуки, Полтава, Богуслав, Дубно, Львів.

§53. Таємниці серця

- 1 Прочитай факти з пізнавальної книжки, яка присвячена одному з найважливіших органів людини.

Серце

За книжкою Лени Шеберг "Душевні факти про серце"

Наше серце – то є диво.
Досконале і вразливе.
В грудях дім його, однак
Воно розміром з кулак.

Барабан в оркестрі тіла
Не стихає і в неділю,
Щоб із голови до п'ят
Кров по жилах розігнать.

В серці мешкають завжди
Ті, кого так любиш ти.
Як їм місця вистачає?
Того досі світ не знає!

Серце в тілі та в мові

Серце – найважливіший м'яз у всьому тілі. І вдень, і вночі цей орган із м'язової та сполучної тканин б'ється в наших грудях – і так усе життя.

З-поміж усіх частин тіла серце заслужило на найбільшу увагу. Його зображують у музиці, поезії, образотворчому мистецтві, рекламі.

Серце може танути, перевертатися, його можна розбити чи запалити. Воно може бути кам'яне, золоте або навіть лев'яче. Йти за покликом серця означає бути другом самому собі. Тобто мати відвагу йти власним шляхом, навіть якщо він не найпростіший. А як же любов? Кажуть, вона живе в серці. Мабуть, так і є.

Співчуття

Із серцем пов'язане не лише кохання, а й співчуття. Учені з'ясували, що коли людині показувати фотогра-

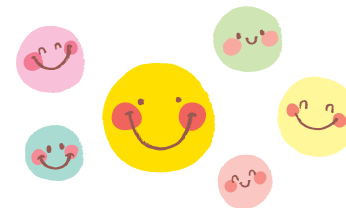
фії знедолених людей у такт із її серцебиттям, то бажання допомогти посилюватиметься.

Серце допомагає нам відчувати чуже горе та співчувати. Коли людина виявляє чуйність і турботу, у її тілі виділяється заспокійливий гормон окситоцин, і серцебиття сповільнюється.

У серці стільки цікавого! Тож рушаймо в по-дорож до його найпотаємніших куточків.

Переклад зі шведської Ганни Мамчур

- 2 Вибери з тексту два факти, які зацікавили тебе найбільше. А яка інформація видається тобі сумнівною? Чому?
- 3 Сформулюй за змістом тексту про серце три запитання. Запиши їх і озвуч партнеру / партнерці. Вислухай відповіді. А потім дай свої відповіді на його / її запитання.
- 4 Запам'ятай, як правильно говорити про самопочуття.

Почувать себе не можна.
Почуваюся кажи,
Не мавпуй чужої мови,
Нашу рідну бережи.

Ніна Андрусич

- 5 Запитай щонайменше трьох людей, як вони почуваються.

Мої твори

- 6 Як ти розумієш вислови **золоте серце**, **кам'яне серце**, **лев'яче серце**? Пригадай ситуацію зі свого життя, яка ілюструвала б один із цих висловів. Напиши про неї.

► Обери один із зачинів:

- ☀ Я знаю одну людину, у якої справді...
- ☀ Я розкажу про вчинок, який мене дуже вразив.

► В основній частині розкажи, як розгорталася подія.

► У висновку напиши, як поведінка людини в одній ситуації впливає на загальне ставлення до неї.

Поміркуй і дай якомога більше відповідей на запитання в назві твору. А потім прочитай початок казки.

Для чого людині серце

За однойменною казкою Анатолія Дімарова

У густому лісі, де майже ніколи не ступала нога людини, жило поміж корінням дерев плем'я дерев'яних чоловічків. Увесь свій вік вони нічого не робили, бо їм не треба було ні їсти, ні пити, ані зодягатися – бо ж були дерев'яні!

Вони не мали сердець, тому не могли ні любити, ані не-навидіти, не знали, що таке радість, гнів чи співчуття. Їх не любили звірі, бо вони часто кидались із сосон гострими шишками – не від злості, звісно, а просто тому, що нічого було робити. Птахам чоловічки руйнували гнізда, викидали яйця – щоб подивитись, як вони розплескуються. І тому ні звірі, ні птахи не забиралися сюди.

Тож зрозуміло, як здивувалися чоловічки, коли в їхніх володіннях з'явилася дівчинка. Вони б, може, й не помітили її, але дівчинка весь час когось гукала, а потім сіла під сосною й заплакала. Чоловічки збіглися до неї, причаїлися за корінням і почали її роздивлятися. Урешті один із них, найцікавіший і найхоробріший, не витримав.

– Дівчинко, що це в тебе таке? – запитав він, підставляючи тоненьку ручку під світлі краплини.

Як не була здивована дівчинка – адже вона жила в наш час і напевно знала, що такі чоловічки бувають тільки в казках, – однак переборола свій страх і чемно відповіла:

– Це я плачу.

– А що таке “плачу”? – поцікавився чоловічок. – І чому?

– Бо я заблукала і... і не знаю, як вийти з лісу.

– А хіба є на світі щось інше, крім лісу?

– Авжеж. І степи, і гори, і моря, й океани, і міста, і села...

Чоловічок аж затремтів від цікавості. А що в його порожній голові майже не було розуму, а тільки легкі швидкоплинні бажання, то він відразу ж почав просити дівчинку:

– Покажи мені все оте, про що ти щойно сказала!

– Добре, але ти спершу виведи мене з лісу.

Вони йшли довго, дуже довго. Продиралися крізь густий чагарник, спускались у глибокі яруги, обходили товстелезні дерева, а лісові, здавалося, не було кінця-краю.

– Не спіши так! – врешті попросила дівчинка. – Перепочиньмо трохи, бо в мене вже серце болить.

– А що таке “серце”? – поцікавився відразу чоловічок.

Він підстрибував перед дівчинкою, що, знеможена, опустилася на землю, і зовсім не відчував втоми, адже в нього не було жодних м'язів.

– Серце? – замислилася дівчинка. – Це те, без чого не може жити людина.

– А його дуже важко дістати?

– Його не дістають – з ним народжуються.

– Я теж хочу мати серце!

“Де ж я тобі його візьму?” – хотіла відповісти чоловічкові дівчинка, але подумала, що це буде дуже неввічливо, адже він погодився вивести її з лісу.

– Дай мені своє серце! – промовив до неї чоловічок.

– Я не можу віддати тобі своє серце, бо я без нього помру, – відповіла йому дівчинка. – Але...

8 Яким може бути продовження казки? Чи вдасться чоловічкові отримати серце? Як це змінить його життя? Чи повернеться він до рідного лісу? Розкажіть свою версію.

9 За бажання прочитай продовження твору за посиланням:

svitdovkola.org/um4/media5

§54. Складні слова

- Мовознаю, можна, я розберу тебе за будовою?
- Мене краще не чіпати. А от моє ім'я – будь ласка!
- Чи мені не здається? У твоєму імені два корені – один пов'язаний із мовою, а другий – зі знаннями?
- Так, Пишенятку, саме так!

– Я завжди знало, що ти незвичайний птах! Та ще й із двома коренями!

Мовознай ☐

- 1 Знайди у хмарі складні слова, тобто слова з двома коренями. Запиши їх і познач корені.
- 2 Наведи власні приклади слів із двома коренями.

САМОСКИД носоріг
ЖОВТОГАРЯЧИЙ
БЛАКИТНИЙ капуста
ЛИСТОПАД борода
ПАРОПЛАВ зореліт

- 3 Складіть і запишіть із будь-яким складним словом складне речення. Як ви об'єднали частини складного речення – за допомогою коми чи коми й сполучника?
- 4 Пограй зі словами. Вигадай назви для об'єктів на жартихливіх малюнках. Для цього додай до поданого початку слова другий корінь. Вагаєшся, який саме? Подивись у хмару слів. Запиши кумедні новотвори і познач корені.

§55. Звуки і букви

- Пишеня, а ти знаєш, із чого складаються слова?
- Із букв. Ось подивися на цей аркуш.
- А якщо слова не написані, а промовлені?
- Тоді зі звуків.
- Чудово, ти не заплуталося.

- 1 Згадайте все, що ви знаєте про звуки і букви. Запишіть щонайменше по п'ять фактів про них і презентуйте свою роботу в класі.
- 2 Прочитай вірш сучасної поетеси. Які звуки осіннього лісу ти почув / почула? Які приголосні часто повторюються?

Березовий листочок

Іще не сніг і навіть ще не іній,
ще чути в полі голос **чере́ді**.
Здригнувся заєць – ліс такий **осі́нній**,
куди не ступиш, все щось шарудить!
Чи, може, це спинається грибочок?
Чи, може, це **скрадається** хижак?
То пролетить березовий листочок,
то пробіжить невидимий **і́жак**...

Ліна Костенко

- 3 Чому заєць здригнувся? Чому він має прислухатися?
- 4 Випиши з вірша Ліни Костенко слова, у яких різна кількість звуків і букв. Побудуй звукові моделі виділених слів.
- 5 Згадай випадки, коли звуки в словах вимовляються нечітко. Спиши, вставляючи потрібні літери. Поясни вибір.

1. У небі віт р куч рявий колише темную блакить, і на з млі гойдає трави, і зат хає, й знов шумить. (М. Рильський) 2. Гілки д рев мокро бл щали, зволожені по-в сняному. (О. Гончар)

§56. Дихай на повні груди!

- 1 Як ти розумієш вислів у назві параграфу?
- 2 Прочитай слова. Чи всі вони спільнокореневі? Чому?
Дихати, дихання, видих, вдихнути, надихає, натхнення, надихнути.
- 3 Запиши два речення зі словами із завдання 2. Підкресли в них граматичні основи.
- 4 Згадайте, коли під час творчих справ — малювання, музикування, танців, написання текстів — ви відчували натхнення. Поділіться спогадами.
- 5 Послухай, як розповідає про своє натхнення письменниця та поетеса **Марія Артеменко**. Запиши в зошит кілька корисних для тебе порад.
- 6 Проаналізуй, як було створено відео. Що авторка зробила, щоб її було цікаво слухати?

Читаріум

- 7 Чи любиш ти читати вірші? Чи маєш улюблену збірку або автора / авторку? Обери збірку віршів, щоб почитати цього тижня.

Слушна порада: читай по одному віршу зі збірки і розмірковуй над кожним. Уяви описане, зверни увагу на рядки чи слова, які тебе зворушили, насмішили, здивували. Якщо щось було незрозумілим, поміркуй над цим, обговори з кимось.

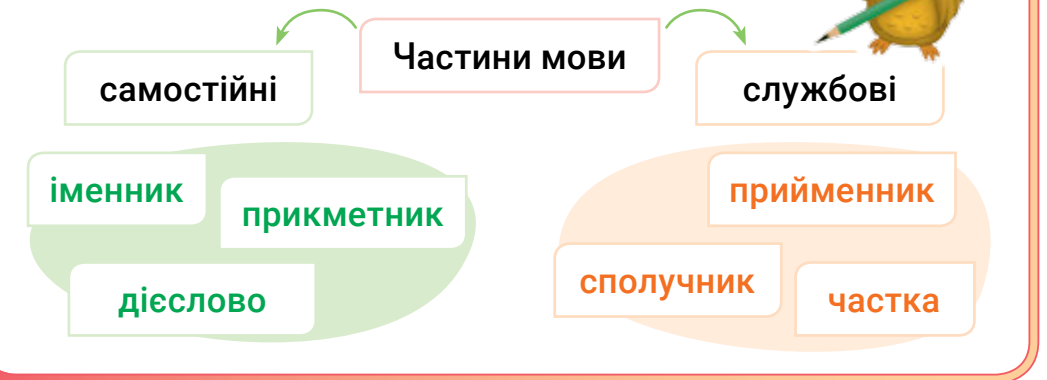

§57. Самостійні та службові частини мови

- Мовознаю, я маю натхнення негайно з'їсти цю піцу.
- Пишенятку, розділімо її хоча б на частини.
- Звісно, на багато різних частин... Ням-ням-ням... До речі, щось давненько ми не вивчали частини мови. Їх так багато! Я вже трохи й забуло, які вони бувають.

Пригадай відомі тобі частини мови.

- 1 Прочитай прислів'я. Випиши речення, у якому всі слова — іменники. Поставте підкреслення, яких частин мови в цих реченнях більше — самостійних чи службових. Чому?
 - ☀ Ледачого всі обминають, а роботящого вітають.
 - ☀ Праці — життя, дозвілля — година.
- 2 Зі збірки віршів, яку ти читаєш цього тижня, обери одну поезію. Потренуйся читати її виразно і продекламуй у класі. Випиши з цього твору по три приклади самостійних частин мови та по одному — службових.
- 3 Прочитай вислів **Астрід Ліндгрен**. Знайди в ньому сполучник, прийменник і частку. Склади з ними речення.
 - ☀ Не можна сидіти і вигадувати якісь історії. Краще поринути у власне дитинство.

§58. Такі схожі та різні вірші

1 Згадайте вірші, які ви читали. У які групи їх можна об'єднати? Яка особлива форма вирізняє вірші з-поміж інших творів? А чим вони можуть різнитися між собою?

2 Подивися на твори на цих сторінках, але не читай їх. У які три групи можна їх об'єднати за зовнішніми ознаками? Прочитай усі вірші та з'ясуй, чи справді такий розподіл доречний. Чим особлива кожна група?

* * *

Ой співанки-коломийки, в'язанку з них в'яжу,
Як попросять заспівати, я ся не відкажу.

* * *

Як я стану коломийки співати, співати,
Засмієшся, і затужиш, і станеш гадати.

* * *

Ходімо милуватися на сніг!
Аж поки від утоми
Не впадемо.

* * *

Як одній гарній дівчині з Трої
Мухи все не давали спокою,
То вона їх і била,
І в калюжі топила,
Ще й носила чимало по Трої.

* * *

Понад водою
Стелиться дзвінкий
Зозулі голос.

* * *

Остогидли старому з Гааги*
Всі розумні діла та розваги –
Кулю газом надув
Та й на місяць гайнув
Непосида старий із Гааги.

*Гаага – місто в Нідерландах.

Коломійка — українська народна приспівка до танцю на 2 рядочки, кожен із 14 складів.

Лімерик — гумористичний п'ятирядковий вірш, у якому римуються перший, другий і п'ятий рядочки та третій і четвертий. Жанр зародився в Ірландії.

Хайку — японський трирядковий неримований вірш, який описує природу та почуття людини.

Знайомся: автори!

Едвард Лір

(12 травня 1812 – 29 січня 1888)

Цей англійський художник і поет відомий як автор лімериків. Його перша збірка “Книжка нісенітниць” вийшла в 1846 році без імені автора й стала шалено популярною. Ось як поет написав у ній про себе:

Як же Ліра цього не любити!
Понаписував стільки книжок!
Скаже хтось: “Буркотливий, сердитий”,
Інші скажуть: “Чудовий дідок!”.

Мацуо Басьо

(1644 – 28 листопада 1694)

Це – найвеличніший майстер хайку. Прижиттєвих зображень видатного японського поета дуже мало, здебільшого це ескізи його учнів, намальовані доволі невиразно.

3 Знайди на с. 98 лімерики Едварда Ліра (переклад з англійської Олександра Мокровольського) та хайку Мацуо Басьо (переклад з японської Івана Бондаренка). Яке враження вони на тебе справили?

- 4 Лаконічний жанр японського хайку намагалися опанувати чимало поетів і поетес із усіх куточків світу. Серед них і сучасний український поет **Олег Майборода**. Він додав до традиційної форми дрібку гумору – так народилися хайку про шкільні будні. Прочитай їх.

* * *

Сонце потилицю гріє,
І тягне магнітом земля.
Вишу, наче груша, на турніку.

* * *

Тиша у класі, як у погребі,
Лиш муха дзижчить на вікні.
Заздрю їй: не пише контрольну.

- 5 Порівняй твори Олега Майбороди і Мацуо Басьо. Що робить вірші подібними? Чи є в них рима? Чи можеш ти запам'ятати коротенький вірш за три хвилини? Перевір свої можливості.

- 6 Кумедні лімерики пішли у світ, і тепер кожен, хто бажає потренувати своє почуття гумору, може вигадувати їх скільки заманеться. А якщо вірші вдадуться на славу, то їх навіть можуть видати окремою книжкою, як-от твори **Сашка Дерманського**. Прочитай їх і порівняй з лімериками на с. 98.

* * *

У одного добродія з Луцька
Була хата така здоровуцька,
Що у ній він завів
Аж стонадцять котів,
В самім центрі славетного Луцька.

* * *

Чудернацька бабуса з Америки
Заходила писати лімерики.
Ані спить, ані їсть –
Склала вже сотень шість
Неймовірно кумедних лімериків.

- 7 Чим особлива форма лімерика? Які рядочки римуються? Прочитай слова-рими. Які повторення ти можеш помітити в усіх лімериках? А яку особливість змісту? Які незвичайні слова додав поет, щоб підкреслити розміри хати?

- 8 Послухайте, як діти співають лімерики Сашка Дерманського на мелодію **Віктора Морозова**. Заспівайте той вірш, який вам найбільше припав до душі.

svitdovkola.org/um4/media7

- 9 Прочитай коломийки, які написали твої однолітки.

Ой пішла я погуляти, трохи забарилась,
А тим часом всі уроки в школі закінчились.

Я придумав коломийку та й почав співати,
А мене моя бабуса виганяє з хати.

Модна музика в колонках
гуцає й волає.
“Вимкніть, люди, перфоратор”, –
наш сусід прохає.

Придумай вірш в одному з жанрів, про які йшлося в цьому параграфі.

§59. Службові частини мови

- 1 Прочитай речення та здогадайся, чого в них бракує. Відредагуй їх і запиши.

Ми хотіли вивчити лімерики заспівати їх концерті було обмаль часу. встигли цього разу.

- 2 Розкажи, для чого потрібні службові частини мови. Пригадай їхні назви.

- 3 Спиши лічилку, обираючи із запропонованих потрібні прийменники, сполучники і частки. Підкресли службові слова. Визнач частини мови.

Лічилка

Захотіли (серед / у) хати
Миші (на / в) піжмурки пограти.
Поховались (по / під) кутках...
(А / І) тут кіт (біля / до) хати. Жах!..
Повтікали миші вмиль!
Хто (не / ні) втік, тому водить.

Людмила Савчук

- 4 Пригадай інші лічилки, які ти використовуєш для визначення ролей в іграх. Розкажи їх.

- 5 Розподіли слова на дві групи: I група — слова з прийменниками, II група — слова з префіксами. Запиши їх у дві колонки, розкриваючи дужки.

(З)мерзлі, (у)сніг, (у)гайках, (за)селом, (на)гілках, (у)пав, (за)вис, (на)полоханих, (на)землю, (з)гадюю, (на)зиму, (у)барлозі, (до)весни, (у)сміхається, (в)лаштувався.

- 6 До виділених у попередньому завданні слів добери антоніми. Утворені пари запиши в зошит.

- 7 Пригадай, як пишеться частка **не** з дієсловами. Запиши, чого ти не робив / не робила останнім часом.

§60. Вигук

- 1 Прочитай вірш. Чи змусив він тебе усміхнутися? Чому?

Ух і Ох

Ми на груші — ух!
Раптом чуєм: гух!
Потім тільки — гець!
Що воно за грець?
Подивились — ох!
То ми долі вдвох!

Грицько Бойко

- 2 Випиши з вірша "Ух і Ох" слова, які допомогли поету передати почуття та звуки і створити живу картину. Спробуй поставити запитання до кожного такого слова.

Ой! Ух! Жах! Матінко моя! Ку-ку! О! Гей! Ова! Гайда! — це **вигук** — незмінна частина мови, яка не є ні самостійною, ні службовою. Вигук не є членом речення.

- 3 Спиши речення й підкресли вигуки.

1. Ой леле! Не **нуртуй**! Хатинки не руйнуй! (Леся Українка) 2. Ой чого ти, тополенько, не цвітеш, чом пожовклу головоньку хилиш-гнеш? (Олександр Олесь) 3. Кує зозуля. Б'є молоточком у кришталевий великий дзвін — ку-ку, ку-ку. (М. Коцюбинський) 4. Ой люлі, люлі, моя дитино, вдень і вночі. (Т. Шевченко)

- 4 Відшукай у тексті книжки, яку ти зараз читаєш, п'ять речень із вигуками. Випиши їх.

Деякі вигуки засмічують мову. Це — слова-бур'яни: Ну... Е... Тупу... Емм...

Перевір себе

- 1 Прочитай жартівливий вірш. Яким ти уявляєш персонажа твору?

Хитрий вереда

Вереда малий Романко
Не їсть кашу-манку зранку.
Мама просить: – За бабуню!
За татусика! Дідуня!
А Романко: – Ой, не тре-еба!
Хай самі їдять за себе.
Ти купи цукерок їм –
От тоді за них я з'їм!

Оксана Кротюк

- 2 Якби тобі довелося вмовляти знайомого малюка поснідати, які б фрази ти дібрав / дібрала? Промов їх із відповідною інтонацією.
- 3 Згрупуй слова з вірша за частинами мови, які тобі відомі, і запиши їх у зошиті.
- 4 Добери й запиши спільнокореневі слова до слів **вереда**, **купити**, **прошений**.
- 5 Утвори слово, корінь якого є у слові **листопад**, суфікс — у слові **місточок**, а закінчення — у слові **вітер**. Яке це слово — однозначне чи багатозначне? Чому?
- 6 Склади й запиши словосполучення, що розкривають значення утвореного слова.
- 7 Запиши всі жанри літературних творів, які ти прочитав / прочитала цього місяця. Який твір тебе вразив? Чому?
- 8 Переглянь тексти у збірці "Мої твори". Який, на твою думку, найвдаліший? А який тобі найменше подобається? Відредагуй його.

Хто — фейкороб, а хто — правдолюб?

- 1 Прочитай комікс. Поміркуй, як можна перевірити інформацію і викрити брехню в інтернеті.

